

Клименко І.С.

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки,
Національний транспортний університет

Комчатних О.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки,
Національний транспортний університет

Кривенко О.К.

старший викладач кафедри економіки,
Національний транспортний університет

Klymenko Iryna, Komchatnykh Olena, Kryvenko Olena

National Transport University

ВПЛИВ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ НА РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ

У статті розглянута тіньова економіка як явище та її особливості. Зазначені показники, які мають значний вплив на динаміку розміру неофіційної економіки. Наведені підходи до визначення причин існування сірої економіки. Окремо зазначені основні причини зростання неформального сектору економіки в розвинених країнах світу у відсоткових значеннях. Досліджено рівень тінізації економіки та розглянуто три групи методів для оцінки розмірів тіньової економіки. Зазначені фактори, що впливають на економічний розвиток країни та її рівень конкурентоспроможності. Розглянуто особливості тіньового ринку праці та його складові. Проаналізовано поняття тіньової зайнятості, кількість неформально зайнятого населення взагалі та за видами економічної діяльності й причини існування тіньового ринку праці. Рекомендовано заходи, що стосуються зменшення рівня тіньової економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, економічний розвиток, тіньовий ринок праці, неформально зайняте населення, соціальне забезпечення.

Постановка проблеми. Тіньова економіка як явище чинить неоднозначний вплив на економічний розвиток як окремої країни так і світової економіки вцілому. Дослідники намагаються знайти оптимальні шляхи для розрахунку обсягів тіньової економіки, що дасть можливість оцінити втрати та сформулювати стратегії щодо мінімізації негативного впливу тіньової економіки на економічний розвиток країн. Тінізація економіки відображається у кожній складовій, а особливо на це реагує ринок праці. Останні роки пандемії та карантинних заходів здійснили значний вплив як на рівень тінізації економіки України так і на її ринок праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення причин та передумов тіньової економіки розглянуто в роботах К. Вільямса, П. Гоміса, Е. де Сото [1], Ж. Віллард, П. Гутманна, В. Танзі, Ф. Шнайдера та інших.

Дослідженням впливу тінізації на ринок праці присвячені праці багатьох вчених, а саме А. Баланди, В. Шульги, Е. Лібанова, А. Калини, Б. Контіні, А. Чернобай, Ю. Харазішвілі. Для оцінки масштабів тіньової економіки застосовують інструменти економіко-математичного моделювання, а саме систему рівнянь, що

дозволяє імітувати певні економічні процеси. Найбільш поширеною моделлю серед дослідників вважається MIMIC модель, яку вперше для вимірювання масштабів світової економіки застосували вчені Фрей та Век-Ханнеман, проаналізувавши дані по 17 країнах світу [1]. Ця модель досліджує зв'язок між залежними та незалежними змінними. У випадку досліджень, що стосуються тіньової економіки, залежною величиною є тіньова економіка, а до незалежних змінних відносять прямі податки, ВВП на душу населення, рівень безробіття та інші показники. Особливістю існування тіньової економіки по відношенню до ринку праці є її системність та комплексність. Онніс і Тіреллі провели емпіричний аналіз показників тіньової економіки за допомогою панелі, заснованої на групі з 43 країн, за період з 1981 по 2005 рік [1].

Відомо, що зміни на ринку праці відбуваються під впливом глобальних змін, тобто мегатрендів, до яких відносять культурні, технологічні та соціально-економічні.

Постановка завдання. Дослідити особливості тіньової економіки та її вплив на ринок праці. Визначити основні причини існування тіньової економіки в країнах світу. Запропонувати шляхи зменшення долі тіньового ринку праці.

Виклад основного матеріалу. На економічний розвиток країни та її рівень конкурентоспроможності впливають певні фактори, такі як інвестиції, умови ведення бізнесу, законодавство. Однак деякі фактори, що пов'язані з ринком праці, можуть уповільнювати економічний розвиток. Такими факторами можуть бути недостатня кваліфікація персоналу, низька продуктивність праці та інше.

Тіньова економіка є явищем, яке супроводжує майже кожен економіку як розвинену так і нерозвинену. За думкою Мартінеса-Родрігеса тіньова економіка не завжди розглядається як шкідливе явище, зважаючи на культурні та інші традиції кожної країни [2]. Тіньова економіка країни існує в результаті взаємодії психологічних і культурних факторів, на які неможливо вплинути в короткостроковому періоді. Особливістю тіньової економіки є значна адаптивність до зовнішніх факторів, певна гнучкість та здатність до саморегуляції. З періоду свого виникнення вона швидко пристосовувалась до реалій умов господарювання та мала достатній рівень мобільності за рахунок зміни або корекції сфер діяльності. За дослідженнями Фрей та Век-Ханнеман було визначено, що причинно-наслідкові зміни в моделях МІМІС можуть відображати прихований економічний випуск, тому є можливість сприймати ефект, спричинений цими змінними, як долю тіньової економіки [3].

Зростання долі тіньової економіки відображає незадоволення громадян державними послугами.

Одним з найважливіших показників, за дослідженнями Мольдана, Козиревої та інших, який відображає економічний розвиток країни є ВВП на душу

населення [3; 4]. Цей показник знаходиться у вільному доступі статистичних джерел і має зрозумілі методи розрахунку, які є універсальними для кожної країни.

Немає спільного та чітко визначеного розуміння сутності та класифікації поняття тіньова економіка. Тому для тіньової економіки застосовують різні терміни: незаконна, нерегулярна, прихована, незареєстрована, альтернативна, чорна економіка. Цей вид економіки може визначатися або в вузькому сенсі (наприклад, контрабанда), або в широкому сенсі (наприклад, розтрати, незаконний оборот наркотиків, незаконний оборот зброї, незаконні вимагання).

Згідно з дослідженнями компанії Ernst & Young країни світу мають рівень тінізації економіки, який коливається в межах від 10,1% до 26,9% від обсягу ВВП. Кожна країна має свої причини для існування тіньової економіки. В країнах Європи та США передумовками є високий рівень податків та недовіра до владних інституцій. В деяких країнах пересуванню грошей в тіньовий сектор сприяють антикризові заходи держави, що проявляються у контролі над фінансовою сферою.

Міністерство економіки України досліджує рівень тінізації економіки, використовуючи наступні методи: «витрати населення – роздрібний товарооборот», за монетарним методом, за методом збитковості підприємств. Значення рівня тіньової економіки в Україні складає за різними методами розрахунку від 14,4 до 23,8%

Основні підходи до причин існування тіньової економіки наведено в таблиці 1 [2].

На рис. 1 показані основні причини зростання тіньового сектору економіки розвинених країн. Згідно з проведеним аналізом найбільшу вагу має причина,

Таблиця 1

Підходи до визначення причин існування тіньової економіки

1. Статистичний підхід	2. Бюджетний підхід	3. Юридичний підхід
Частина показників діяльності країни, яка напряму не включається в розрахунок офіційного ВВП.	Результати діяльності приховують, щоб не сплачувати податки або отримати податкові пільги.	Всі дії, що направлені на отримання фінансової або нефінансової вигоди з порушенням норм законодавства.

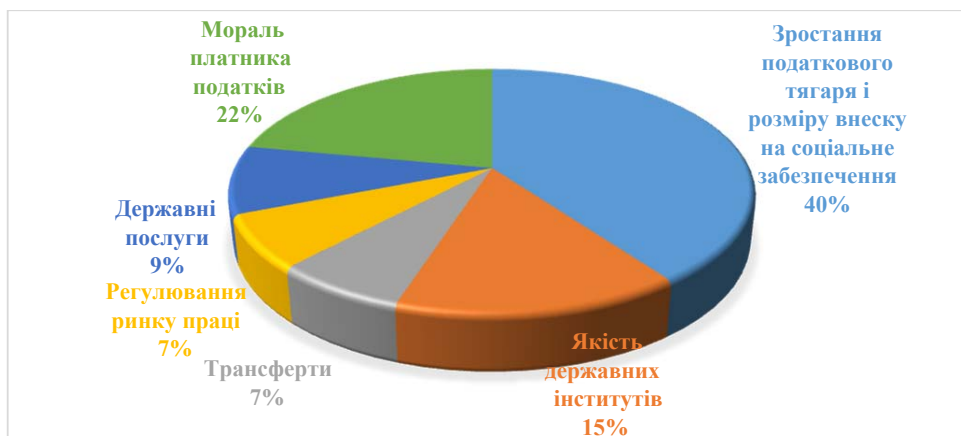

Рис. 1. Основні причини зростання тіньової економіки в розвинених країнах світу

Джерело: [5]

пов'язана із зростанням податкового тягара і розміру внеску на соціальне забезпечення.

Для того, щоб оцінити розміри тіньової економіки, застосовують методи, які можливо умовно поділити на три групи: прямі, непрямі та змішані. До прямих методів відносять пряме опитування, прямий збір даних, результати податкових перевірок. Більш поширеними є непрямі методи, до яких відносять транзакції, обсяг витрат електроенергії та інше. Основними причинами існування тіньової економіки в ЄС є податковий тягар, масштаби державного регулювання, рівень довіри до уряду, податкова мораль, рівень зайнятості та безробіття. Однак вплив податкового тягара є дискусійним питанням, тому що, наприклад, країни з високим податковим тягарем, такі як Данія, Фінляндія, Швеція, входять у групу держав з найменшим рівнем тіньової економіки. Навпаки, країни, які мають відносно низьке податкове навантаження, мають високий рівень тінізації економіки.

Рівень тіньової економіки у 2020 році, розрахований з використанням методу «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги», порівняно з відповідним періодом 2019 року зменшився і склав 27% від обсягу офіційного ВВП. В Австрії тіньовий сектор становить 8,2% ВВП, у Франції та Великій Британії – 11%, в Німеччині 13,7%, в Італії – 21,2%, в сусідній Польщі – 25%, а в Болгарії – понад третину [2].

Дослідження визначили, що біля 26% тіньової економіки існує за ініціативою і продавців і покупців, а 74% від загального обсягу ініціюється виключно продавцями продукції. На зниження рівня тіньової економіки може вплинути стимулювання розвитку безготівкових платежів, за допомогою яких здійснюють соціальні виплати та заохочують продавців і споживачів до впровадження безготівкових розрахунків. За даними Mastercard можливості розрахуватися безготівково надають лише 38% бізнесу.

До тіньової економіки можна віднести і тіньовий ринок праці, який має безліч форм, основними з яких є найм без контракту та невідповідність умов найма фактичним умовам [8]. Найм на роботу без контракту зустрічається в більшості галузей української еконо-

міки. Він полягає як в отриманні додаткових доходів робітниками окрім доходів на офіційному місці роботи, так і в повністю неофіційному працевлаштуванні. Найм без контракту стосується в більшості певних категорій населення, наприклад жінок з маленькими дітьми, некваліфікованих кадрів, біженців та інших, які зустрічають труднощі на офіційному ринку праці. Тіньова зайнятість має на увазі, що трудові відносини не оформлені згідно з законодавством, тому виникають певні проблеми щодо соціальних гарантій, відсутність доступу до кредитних ресурсів, до достатнього рівня пенсійного забезпечення [9]. Отже тіньова зайнятість формує тіньовий ринок праці, який має безліч недоліків для працівників, які задіяні в ньому. Існуванню тіньової зайнятості сприяють певні причини, що відображено на рис. 2.

Тіньова зайнятість перешкоджає нормальному формуванню доходів державного бюджету. Основними галузями, які частково охоплені тіньовою економікою є операції з нерухомістю, сфера освіти, сфера будівництва. Небезпечною є тенденція зростання долі тіньового ринку в часі. Тіньовий ринок забезпечується невідповідністю фактичних та формальних умов для найнятих робітників. Через невідповідність між рівнем заробітної плати, яка нараховується та рівнем заробітної плати, яка виплачується, занижується податкова база, а отже різниця між формальними та фактичними виплатами є участю найманого робітника в доходах роботодавця. Дуже часто роботодавець зовсім не зацікавлений в офіційному наймі робітників, щоб зекономити на соціальних гарантіях та виплатах до бюджету. Тіньовий ринок так як і будь-який інший ринок має певні ознаки: соціальна незахищеність робітників, відсутність контрактів, недотримання необхідних умов праці, заробітна плата в «конвертах», без відображення в документації, несплата відрахувань до фондів [6].

У четвертому кварталі 2020 р. кількість зайнятого населення у віці 15 років і старше та віком 15–70 років становила по 15,7 млн. осіб, а кількість безробітних – по 1,8 млн. осіб. Рівень зайнятості населення віком 15 років і старше становив 49,0%, а серед населення віком 15–70 років – 55,3%. На рис. 2 зображена

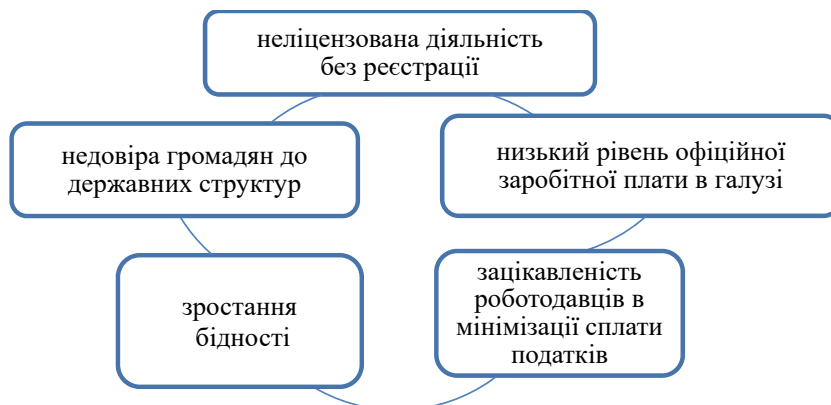
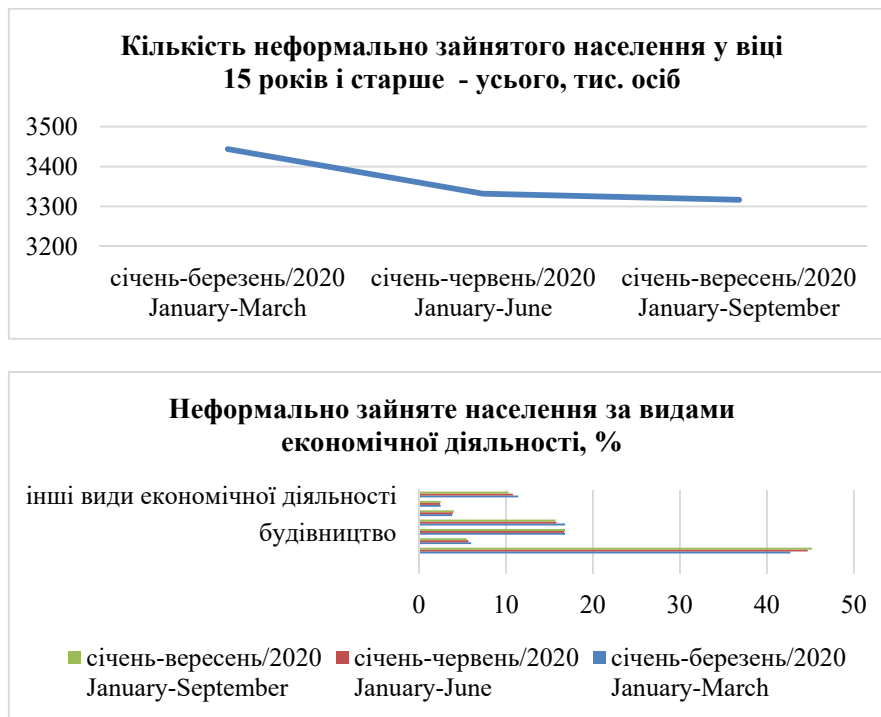

Рис. 2. Причини існування тіньової зайнятості

Рис. 3 Неформально зайняте населення взагалі та за видами економічної діяльності у 2020 році

динаміка неформально зайнятого населення протягом 2020 року [7]. Спостерігається зниження фактичної кількості неформально зайнятого населення, що пов'язано з пандемією COVID-19, яка змусила економіку країни скоротити кількість як офіційно працюючих так і неофіційно працюючих робітників.

Тіньова зайнятість негативно впливає як на соціально-економічний розвиток країни, так і на національну безпеку країни [8]. Позитивними ефектами тіньового ринку праці можна назвати додатковий дохід найманих робітників, запобігання банкрутству підприємств, підвищення рівня життя населення. Зрозуміло, що доля тіньового ринку праці залежить від рівня тіньової економіки вцілому [9; 10]. Суспільство пристосувалось до ситуації збільшення безробіття в країні шляхом вибору інших країн для тимчасової або постійної роботи. Приймаючим країнам буди вигідно приймати у себе українських робітників.

За даними Міністерства соціальної політики кількість трудових мігрантів у 2019 році налічувала 3,2 млн, НБУ у 2020 році кількість трудових мігрантів становила більше 3 млн і у 2021 році за даними голови НБУ залишиться на тому ж рівні. За даними Світового банку обсяг грошових коштів в Україну з-за кордону збільшувався починаючи з 2014 року. Найбільше грошових переказів надали трудові мігранти з Польщі. Тіньова економіка сприяє можливості неофіційного працевлаштування та непостійної зайнятості. Через пандемію кількість охочих отримати будь-яку роботу буде зростати. Роботодавці з відкритими вакансіями будуть приваблювати робітників навіть без надання

соціальних гарантій. Суспільство в такій ситуації має можливість поєднувати неофіційну зайнятість з отриманням пільг та субсидій від держави [10].

За оцінкою ІЛО пандемія змінила режим роботи багатьох компаній таким чином, що майже 81% трудових ресурсів працюють дистанційно та мають гнучкий графік. За даними компанії Gartner після кризису на ринку праці, який пов'язаний з пандемією, майже 75% компаній світу планують перевести 5% робітників на віддалену форму роботи на постійній основі. Дослідження BCG кажуть про високу вірогідність для 10% працювати за віддаленою схемою. Кількість офісних робітників, що працюють дистанційно, може досягнути 30% після закінчення пандемії. Це вплине і на тіньовий ринок праці також.

Висновки. Отже наявність тіньової економіки та тіньового ринку праці негативно впливає на безпеку будь-якої країни. Недотримання суспільних норм та невіплата податків в повній мірі порушують свого роду домовленості між населенням та державою, що призводить до кризи управління та недовіри до механізму державного регулювання і суттєвого зниження макроекономічних показників.

Про зниження розміру тіньової економіки можливо говорити в далекій перспективі. Для реалізації цієї мети можливо залучити такі заходи:

- здійснити лібералізацію системи оподаткування;
- визначити податок на вивезений капітал, залучити додаткові стимули для детінізації бізнесу;
- стимулювати безготівкові рахунки з одночасним зниженням рівня готівкового обігу.

Зниження загального рівня тіньової економіки в країні вплине і на покращення ситуації на тіньовому ринку праці. Для цього необхідно застосувати певні заходи, які будуть спрямовані на:

- боротьбу з корупцією, підвищення довіри населення до держави та удосконалення соціальної політики держави;
- підвищення рівня соціальної відповідальності бізнеса та рівня моралі платників податків;
- зниження рівня безробіття шляхом організації нових перспективних робочих місць;

– удосконалення податкової системи щодо сприятливих умов для малого та середнього бізнесу;

– впровадження державних інвестиційних проєктів, які зможуть створити нові робочі місця для незахищених верств населення.

Отже, тіньова економіка в значній мірі зменшує явний потенціал економіки. Для подальших досліджень можливо зосередитись на нових підходах до оцінки тіньової економіки, які адаптуються під економічний розвиток та особливості кожної окремої країни.

Список літератури:

1. Huttmanová E., Valentiny T. Assessment of the Economic Pillar and Environmental Pillar of Sustainable Development in the European Union. *European Journal of Sustainable Development*. 2019. № 8 (2). P. 289–298.
2. Ginevicius R., Klietis T., Stasiukynas A., Suhajda K. The Impact of National Economic Development on the Shadow Economy. *Journal of Competitiveness*. 2020. № 12(3). № 39–55.
3. Martínez-Rodríguez M., Callejas-Albiñana F.E., Callejas-Albiñana A.I. Economic and socio-cultural drivers of necessity and opportunity entrepreneurship depending on the business cycle phase. *Journal of Business Economics and Management*. 2020. № 21(2). P. 373–394.
4. Moldan B., Janoušková S., Hák T. How to understand and measure environmental sustainability: Indicators and targets. *Ecological Indicators*. 2012. № 17. P. 4–13.
5. Schneider F. (2015) Estimating the size of the shadow economy in the Czech Republic and her Neighbouring countries: Last Results for 2015. Slides.
6. Kozyreva O., Sagaidak-Nikituk R., Demchenko N. Analysis of the SocioEconomic Development of Ukrainian Regions. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. № 3(2). P. 51–58. DOI: 10.30525/2256-0742/2017-3-2-51-58
7. Державний сайт статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.04.2021)
8. Буров В.Ю. Теоретические основы исследования теневой экономики: ретроспективный анализ. *Теневая экономика*. 2018. № 2. С. 18–24.
9. Нуреев Р.М. Неформальная занятость: истоки, современное состояние и перспективы развития. Москва : КНОРУС, 2019. С. 21–27
10. Костин А.В. Теневая экономика и государственное управление. *Вестник НГУ. Серия: социально-экономические науки*. 2018. № 1. С. 8–9.

References:

1. Huttmanová E., Valentiny T. (2019) Assessment of the Economic Pillar and Environmental Pillar of Sustainable Development in the European Union. *European Journal of Sustainable Development*, no. 8 (2), pp. 289–298.
2. Ginevicius R., Klietis T., Stasiukynas A., Suhajda K. (2020) The Impact of National Economic Development on the Shadow Economy. *Journal of Competitiveness*, no. 12(3), pp. 39–55.
3. Martínez-Rodríguez M., Callejas-Albiñana F.E., Callejas-Albiñana A.I. (2020) Economic and socio-cultural drivers of necessity and opportunity entrepreneurship depending on the business cycle phase. *Journal of Business Economics and Management*, no. 21(2), pp. 373–394.
4. Moldan B., Janoušková S., Hák T. (2012) How to understand and measure environmental sustainability: Indicators and targets. *Ecological Indicators*, no. 17, pp. 4–13.
5. Schneider F. (2015) Estimating the size of the shadow economy in the Czech Republic and her Neighbouring countries: Last Results for 2015. Slides.
6. Kozyreva O., Sagaidak-Nikituk R., Demchenko N. (2017) Analysis of the SocioEconomic Development of Ukrainian Regions. *Baltic Journal of Economic Studies*, no. 3(2), pp. 51–58.
7. Dergavniy sayt statistiki [State website of statistics]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 18 April 2021).
8. Burov V. (2018) Teoreticheskiye osnovi issledovaniya tenevoy ekonomiki: retrospektivniy analiz [Theoretical studies of the shadow economy: a retrospective analysis]. *The shadow economy*, no 2, pp. 18–24.
9. Nyreev R. (2019) Neformalnaja zanyatost: istoki, sovremennoe sostoyanie i perspektivi razvitiya [Informal employment: origins, current state and development prospects], *KNOTUS*, pp. 21–27.
10. Kostin A. (2018) Tenevaja ekonomika i gosudarstvennoe regulirovanie [Shadow economy and public administration. *Vestnik NGU*, no. 1, pp. 8–9.

ВЛИЯНИЕ ТЕНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА РЫНОК ТРУДА В УКРАИНЕ

В статье рассмотрена теневая экономика как явление и ее особенности. Указаны показатели, которые оказывают значительное влияние на динамику размера неофициальной экономики. Приведены подходы к определению причин существования серой экономики. Отдельно указаны основные причины роста неформального сектора экономики в развитых странах мира в процентных значениях. Исследован уровень тенизации экономики и рассмотрены три группы методов для оценки размеров теневой экономики. Указаны факторы, влияющие на экономическое развитие страны и ее уровень конкурентоспособности. Рассмотрены особенности теневого рынка труда и его составляющие. Проанализировано понятие теневой занятости, количество неформально занятого населения в общем и по видам экономической деятельности, причины существования теневого рынка труда. Рекомендованы меры, касающиеся уменьшения уровня теневой экономики.

Ключевые слова: теневая экономика, экономическое развитие, теневой рынок труда, неформально занятое население, социальное обеспечение.

INFLUENCE OF TENIZATION OF THE ECONOMY ON THE LABOR MARKET IN UKRAINE

The article examines the shadow economy as a phenomenon and its features. The shadow economy is a phenomenon that accompanies almost every economy, both developed and undeveloped. There is no common and clearly defined understanding of the essence and classification of the concept of shadow economy. The country's shadow economy exists as a result of the interaction of psychological and cultural factors that cannot be influenced in the short term. A feature of the shadow economy is a significant adaptability to external factors, a certain flexibility and ability to self-regulate. Indicators are indicated that have a significant impact on the dynamics of the size of the shadow economy. Approaches to determining the reasons for the existence of the shadow economy are given. Separately, the main reasons for the growth of the shadow economy in the developed countries of the world are indicated in percentage terms. The level of shadowing of the economy is investigated using various methods. The features of the shadow labor market and its components are considered. The shadow market is provided by the discrepancy between the actual and formal conditions for hired workers. The concept of shadow employment, the number of informally employed population in general and by type of economic activity and the reasons for the existence of the shadow labor market are analyzed. Shadow employment hinders the normal formation of state budget revenues. In order to estimate the size of the shadow economy, methods are used that can be divided into three groups: direct, indirect and mixed. There has been a decrease in the actual number of informally employed people, which is associated with the COVID 19 pandemic, which forced the economies of countries to reduce the number of both formal and informal workers. Non-observance of social norms and non-payment of taxes completely violate a kind of agreement between the population and the state, leading to a crisis of governance and distrust in the mechanism of state regulation and a significant decrease in macroeconomic indicators. Measures are recommended to reduce the level of the shadow economy.

Key words: shadow economy, economic development, shadow labor market, informally employed population, social security.